

УДК 81(038)=161.2=112.2

С. О. СОКОЛОВА, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики, Інститут української мови НАН України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, 01001
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

**Рецензія на книгу: Дубічинський В., & Ройтер Т.
Лексикографування лексичних паралелей:
Теоретичні положення та українсько-німецький словник**

Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften GmbH, 2020. 420 с.
ISBN 978-3631842256

Існування в різних мовах співзвучних одиниць — давно відомий науковцям факт. Ця співзвучність має різну природу — від етимологічної спорідненості або паралельного запозичення в різні мови з того самого джерела до абсолютної випадковості, але навіть за спорідненості співзвучні лексичні одиниці різних мов можуть або повністю чи частково збігатися у плані змісту або мати зовсім різні значення. У практиці вивчення другої мови найбільше уваги привертають лексеми різних мов з подібним фонетичним оформленням (безперечно, у межах фонетичних систем зіставлюваних мов), але відмінними значеннями. Такі одиниці зазвичай образно називають «хибними друзями перекладача», оскільки вони можуть бути джерелом перекладацьких помилок.

Саме образність назви дає змогу уникати точного окреслення меж цього явища та зосереджувати увагу саме на практичному аспекті — можливості помилкового семантичного ототожнення лексичних одиниць різних мов. Інша назва феномену семантичної невідповідності співзвучних лексем різних мов — «міжмовні омоніми» — акцентує увагу на власне лінгвальному аспекті й досить поширена, зокрема й серед слов'янських (поміж них і українських) науковців. Відома низка словників міжмовних омонімів, однією з порівнюваних мов у яких є українська,

---

Ц и т у в а н н я: Соколова, С. О. (2022). [Рецензія на книгу: *Лексикографування лексичних паралелей: Теоретичні положення та українсько-німецький словник*, В. Дубічинський & Т. Ройтер]. *Українська мова*, 2(82), 127–132

проте теоретичний опис типів формально-семантичних відношень між одиницями різних мов ще має лакуни.

Явище омонімії (також і паронімії) належить до загальнішої лінгвістичної категорії типів формально-семантичних опозицій двобічних (тобто наділених формою і змістом) мовних одиниць. Ще у 60—70-ті роки минулого століття було запропоновано систематизувати такі типи опозицій за допомогою спеціальної таблиці-матриці, у якій горизонталь вказує на варіювання формальних, а вертикаль — семантичних відношень між зіставляваними одиницями від повної тотожності до повної розбіжності. Уперше матрицю було застосовано для систематизування опозицій одиниць саме лексичного рівня — лексико-семантичних варіантів, омонімів, паронімів, формальних (фонетичних та морфологічних) варіантів, дублетів, синонімів (одно- та різнокореневих), але в такий спосіб можна порівнювати двобічні мовні одиниці будь-якого рівня — від морфеми до речення, як у тій самій мові, так і в різних. Саме такий підхід окреслює коло наукових завдань (як теоретичних, так і практичних) у цій царині.

Багатозначні лексеми різних мов своєю чергою можуть мати як подібну семантичну структуру (збігаються всі їхні значення), так і відмінну (за збігу одного чи кількох значень решта перекладаються іншими словами). Рецензована праця, жанр якої її автори визначили як монографію, що складається з теоретичних положень і українсько-німецького словника, присвячена аналізу співзвучних багатозначних лексичних одиниць української та німецької мов, за якими автори пропонують закріпити назву лексичних паралелей — повних, часткових та хибних. І в цьому є внутрішня логіка, якій підпорядковано структуру розгляданого словника. Водночас зауважмо, що явище лексичного паралелізму насправді ширше, воно охоплює не лише формально подібні, але й формально зовсім відмінні лексичні одиниці, які збігаються принаймні в одному зі значень, що також нерідко стає підґрунтям для помилкового слововживання, особливо якщо мови (контактні або задіяні в перекладі) споріднені. Це є проявом так званої міжмовної семантичної асиметрії, яка теж потребує пильної уваги дослідника й ретельного лексикографування.

Хибні та часткові лексичні паралелі — це те, що інші науковці об'єднують під назвою «міжмовні омоніми». Останню назву автори рецензованого видання за концепцією одного з них, В. Дубічинського, оприлюдненою в його попередніх працях, пропонують закріпити за «паралельними омонімічними опозиціями двох синхронічно порівнюваних мов» (с. 61). У такому потлумаченні термін «омонім» застосовано не до бінарної опозиції, як зазвичай, а фактично до опозиції опозицій, що ускладнює типологію явища. До того ж, виокремлення співвідносної / неспіввідносної міжмовної омонімії в такому розумінні є досить суб'єктивним процесом, тому що навіть в межах тієї самої мови нерідко важко провести чітку межу між омонімією і лексико-семантичним варіюванням. Нерідко різні словники тієї самої мови подають такі одиниці по-різному.

Як приклад співвідносної міжмовної омонімії рецензований словник подає прикметники укр. *позитивний I* (три значення) і *II* (два значення) та нім. *positive I, II* з такою самою конфігурацією значень. Український тлумачний словник розглядає всі п'ять семем як належні до тієї самої лексеми, натомість фіксує омонім до неї, вживаний як прикметник до *позитив* 'передруковане з негатива фотографічне зображення, на якому світлі й темні місця сфотографованого об'єкта відповідають дійсності' (Словник української мови в 11-ти томах, далі — СУМ, VI, с. 815), ця семема в рецензованій праці відсутня.

На думку рецензента, логічніше залишити звичні назви типів формально-семантичних відношень (як-от: омоніми, пароніми, синоніми і под.) за однозначними одиницями (семемами) і встановлювати їх на основі бінарних опозицій у тій самій або різних мовах, а вже на цій основі будувати складніші структури, такі як, наприклад, лексичні паралелі різних мов і семантичні асиметризи.

У теоретичній частині праці автори порушують широке коло проблем, пов'язаних з мовною взаємодією. Деякі з цих проблем не мають безпосереднього стосунку до концепції двомовного словника, зокрема характеристика сучасної мовної ситуації в Україні (с. 22), щодо якої абсолютно справедливо наголошено на взаємодії української та російської літературних мов (а історично на окремих територіях української з німецькою та польською) та наявність нелітературного типу мовлення — суржику. Щоправда, ситуація із взаємодією мовних кодів в Україні ще складніша, оскільки в цій характеристиці не згадано про український діалектний континуум та мови національних меншин на окремих її територіях. Це питання потребує додаткового розгляду й виходить за межі завдань рецензованої праці.

Крім теоретичного обґрунтування, у якому також схарактеризовано окремі джерела виникнення лексичних паралелей (прямі запозичення, паралельні запозичення і под.) і сформульовано правила їх опису, цінним є і практичний блок — власне українсько-німецький словник. Попередньо концепцію словника апробовано в інших публікаціях авторів — теоретичних статтях, монографіях, словниках переважно на основі парного порівняння російської та німецької, української та польської мов.

Отже, ця праця цікава і як спроба оригінального наукового осмислення складного мовного явища, і як практичний посібник передусім для українців, що опановують німецьку мову, та для німців, які цікавляться українською. Незважаючи на те, що автори випрацювали чіткий алгоритм укладання словникової статті (див. с. 91 і наст.), це залишається досить складним і творчим завданням, оскільки лексикографічна фіксація лексико-семантичних варіантів зазвичай різниться залежно від типу словника (двомовний перекладний чи одномовний тлумачний) та його безпосередньої концепції, неоднаковими є і конкретні тлумачення слів у різних словниках, тому авторам довелося інколи пропонувати власні тлумачення.

Відмінність у концепціях тлумачних словників, орієнтація укладачів на конкретну використану джерельну базу тощо, спричинили те, що під час сприйняття матеріалу рецензованого словника виникають деякі сумніви в тому, чи насправді аналізовані одиниці відповідають приписуваним їм класифікаційним ознакам. Так, значення 3 іменника *адаптація* в українській частині словника сформульовано як ‘спрощення текстів для дітей, які вивчають іноземні мови’ і позначено зірочкою (*), тобто як незбіжне з німецьким, якому відповідають іменники *Vereinfachung* і *Fassung*, водночас у німецькій частині значення 3 — ‘переробка прозового тексту в драматургічний; інсценування або екранізація літературного твору’ — теж кваліфіковано як незбіжне з українським. Мовний досвід автора рецензії підказує, а звернення до даних корпусу підтверджує, що в українській мові цілком можливе вживання іменника *адаптація* в цьому значенні. Пор.: «Бенджамін Баттон» — це екранізація, а точніше **адаптація** оповідання Френсіса Скотта Фітцджеральда про чоловіка, який народився старим на початку ХХ століття і прожив життя навпаки (Історична культурологічна газета ЕКСПЕДИЦІЯ ХХІ, 2009, № 3(81) — МоваInfo). До того ж, третє значення українського іменника, ймовірно, слідом за певним лексикографічним джерелом, дещо звужене, бо текст може бути адаптованим для різних категорій читачів — дітей, інофонів або тих і тих одночасно. Можливо також, що ця дрібна неточність насправді є наслідком недбалого перекладу відповідної статті російсько-німецького словника тих самих авторів. Пор.: «упрощение текстов для изучающих иностранные языки или для детей» (с. 19). Загалом авторський досвід попереднього укладання аналогічного російсько-німецького словника, з одного боку, є позитивним, оскільки дає змогу вдосконалити концепцію (відповідно в українському виданні маємо посилену теоретичну частину порівняно з російським), використати вже апробовану схему подання матеріалу тощо, а з іншого — дещо підступним, оскільки може провокувати вже хибний українсько-російський паралелізм. Так, українському слову *адреса* (жін. р.), крім трьох правильних, помилково приписане значення, притаманне лише слову *адрес* (чол. р.) — ‘офіційне письмове привітання до ювілею’ (с. 106), імовірно, під впливом того, що в російській мові усі чотири значення об’єднані в одній формі *адрес*; для українського іменника *грунт* не враховано значення ‘те, що становить основу чого-небудь, є вихідним матеріалом для створення, виникнення чогось’ (СУМ, II, с. 181), відсутнє в російській мові, внаслідок чого значення німецького іменника *Grund* ‘причина, основа, доказ’ (с. 154) потрактовано як повністю неспіввідносне з українською паралеллю.

Незважаючи на значну збіжність українського реєстру з відповідним російським у російсько-німецькому словнику (це переважно слова іншомовного походження, що запозичені в обидві слов’янські мови), рецензований словник значно доповнено унікальними українсько-німецькими паралелями (пор.: укр. *аматор*, *борг*, *бровар*, *брук*, *брухт*, *вар-*

та, гай, гак, дах, каплиця та ін.), а для окремих позицій скореговано і вдосконалено німецьку частину (*Almanach*), що робить його корисним саме для українськомовного споживача.

Водночас словник можна ще доповнити в українській частині — як власне реєстр, так і значення. Зокрема, іменник *бунт*, крім загальновідомого значення ‘стихійне повстання, заколот’ має омонімічне ‘зв’язка, сувій, пачка або тюк якихось матеріалів’ (СУМ, I, с. 256), до нім. *Grab* в українській реєстровій частині наведено паралель *гроб* (за значенням іменники не тотожні, але близькі), проте в українській мові є ще іменник *греб* ‘дерево’, ближчий за формою до німецького, але зовсім відмінний за значенням. Для українського мовця для іменника *зельц* є потенційна можливість сплутування не лише зі співзвучним німецьким *Sulz, Sülze*, наведеним у словнику, але й з іменником *Salz* ‘сіль’. Український іменник *квач*, крім зафіксованого в словнику, має ще значення ‘намотане на кінець палиці клоччя, ганчір’я тощо для мащення чогонебудь’ та ‘слабовільна, безхарактерна людина’ (СУМ, IV, с. 132) і под.

Лексичні паралелі різних мов нерідко різняться не лише значенням, але й уживанням, тому в такому словнику дуже важливі стилістичні примітки. Тлумачення і стилістичні помітки з СУМу, на які переважно орієнтуються укладачі рецензованого словника, загалом доречні, але інколи потребують корекції відповідно до сучасних норм слововживання. Наприклад, іменник *галстук*, який у СУМі не має стилістичних приміток, новий російсько-український словник маркує як рідковживаний; іменник *департамент*, вживання якого СУМ обмежує називанням певних адміністративних структур лише в царській Росії та окремих країнах (Франція, Швейцарія), зараз активно використовують в Україні і под.

У словнику бракує наголосу (як в українській, так і в німецькій частині), що інколи заважає розмежувати власне омоніми з омографами (пор.: *ірис* — *іріс*), а інколи й з паронімами. Так, для українського іменника *вага*, що не має форми множини, наведено три значення (у СУМі їх сім, т. I, с. 273), одне з яких ‘прилад для зважування’ збігається зі значенням іменника *pluralia tantum вага* (СУМ, VII, с. 274). Для українського споживача дуже важливою є відмінність наголосу в прикметниках — укр. *позитівний* і нім. *positiv*. До того ж, до словника «просяться» й іменники — укр. *позитів* і нім. *Positive* (у різних значеннях, чоловічого і середнього роду). Не завжди коректно виокремлено закінчення (в іменниках, корінь яких закінчуються звуком [j], — *гай, геній, лицей, ювілей* — нульове закінчення, а не *й*). Досить багато в тексті і суто технічних огріхів, частину з яких вже виявили автори після публікації і відобразили в доданому списку від видавництва. Звичайно, таку «роботу над помилками» варто було б зробити до оприлюднення тексту.

Попри висловлені вище зауваження і міркування, рецензована праця цікава як у теоретичному, так і в суто практичному аспекті, вона надихає на роздуми, а виявлені прикрі неточності не є принциповими

і практично не заважають українськомовному читачеві зорієнтуватись у складному німецькомовному лексико-семантичному просторі. У разі підготовки наступного видання їх можна легко виправити.

Рецензію отримано 27.01.2022

Svitlana Sokolova, Doctor of Sciences in Philology, Professor, Leading Researcher in the Department of Stylistics, Culture of Language, and Sociolinguistics, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: a-senchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0052-6128>

Review of the book: Dubichyns'kyi, V., & Reuther, T. *Leksykohrafuvannia leksychnykh paralelei: Teoretychni polozhennia ta ukrains'ko-nimets'kyi slovnyk.*

Berlin: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften GmbH, 2020. 420 pp.
ISBN 978-3631842256 (in Ukrainian and German)